

Bog anmeldelse: Kapitalisme og bæredygtig omstilling

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Anmeldelse af: Birger Steen Nielsen (2024), *Vækstparadigmet ved vejs ende – Klimakrise, kapitalisme og den store omstilling*, Frydendal, 471 sider.

JEPPE LÆSSØE

Professor emeritus, DPU,
Aarhus Universitet,
jepl@edu.au.dk

Som bekendt befinder vi os som samfund i en brydningstid, hvilket ikke mindst hænger sammen med de eskalerende, menneskeskabte klimaforandringer og undermineringen af vores og andre skabningers naturgrundlag. Selvom der overordnet set er konsensus om, at en bæredygtig omstilling er helt nødvendig, så er der samtidig vidt forskellige opfattelser af, hvor omfattende og dybtgående en sådan bæredygtig omstilling skal være. Groft sagt kan man inddele disse forskellige opfattelser i to hovedveje, to strategier: På den ene side en økomodernistisk, teknisk innovationsstrategi kendetegnet ved, at markeds kræfterne ses som lokomotivet i en teknologisk udvikling understøttet af statsregulering, mens livet i civilsamfundet og samfundsudviklingen som helhed kun i minimal grad anfægtes af frygt for folkelig modstand. På den anden side en kulturel strategi som anser det for nødvendigt, at vi udover teknologisk omstilling ændrer vores levevis, værdier og tænkemåder, hvorfor befolkningens demokratiske involvering og dannelse både er en nødvendig og ønskelig del af bæredygtig omstilling.

➤ **Selvom der overordnet set er konsensus om, at en bæredygtig omstilling er helt nødvendig, så er der samtidig vidt forskellige opfattelser af, hvor omfattende og dybtgående en sådan bæredygtig omstilling skal være**

Birger Steen Nielsen har skrevet en lang og usædvanlig grundig bog, som argumenterer imod den første strategi og bidrager med en lang række overvejelser om, hvorfor den anden strategi er nødvendig og hvordan den kan fremmes. Som sådan indskrives den sig i en støt voksende kritisk og alternativ søgende filosofisk, samfundsvidenskabelig og politisk debatliteratur. Dens bidrag adskiller sig dog fra hovedtendensen heri. Det skorter ikke på miljøaktører, som betoner vigtigheden af adfærds- og livsstilsomstillinger, men som ikke kommer længere end til de moralske opråb. Det skorter heller ikke på filosofiske bidrag, som argumenterer for et paradigmeskift væk fra en mekanisk, menneskecentreret virkelighedsopfattelse til en de-centreret, øko-centrisk og relationel kosmologi. Sådanne bidrag er vigtige, men samtidig fattige på overvejelser om, hvordan de radikale livsstilsændringer og paradig-

meskiftet skal kunne finde sted. De mangler strategisk analyse, dvs. analyse af barrierer og muligheder samt på den baggrund forslag til veje frem. Skal alternativet til den økomodernistiske, teknologisk innovative strategi styrkes, er det ikke tilstrækkeligt at beskæftige sig med natur-menneske-forholdet. Der er i særdeleshed brug for samfundsanalyse, og det er her Birger Steen Nielsen har skrevet et vigtigt bidrag. Hvor den økomodernistiske diskurs udgrænser kritiske spørgsmål vedrørende samfundets indretning og anser fortsat vækst som et gode for en grøn omstilling, går Birger Steen Nielsen i kødet på kapitalismen med dens vækstafhængighed, dens strukturelle implikationer, dens politisk-økonomiske magtudøvelse og dens konsekvenser for vores hverdagsliv og livsførelse som det kompleks af dynamiske virkningssammenhænge, som driver og fastholder en fortsat ikkebæredygtig udvikling. For den unge generation kan bogen tjene som en grundig introduktion til kapitalismen og dens implikationer for samfundet som helhed såvel som for naturgrundlaget. For de ældre generationer, kan den forhåbentlig tjene som en mulighed for at overvinde den modstand mod at rejse kritiske spørgsmål til kapitalismen, som udviklede sig som reaktion på kommunismen og 70'ernes beton marxistiske venstrefløjsfraktioner.

Birger Steen Niensens kapitalismekritiske position fandtes også dengang, men røg ud med badevandet. Det var ærgerligt i den forstand, at han repræsenterer en kritisk teoretisk tilgang, som til forskel fra den dogmatiske leninistiske marxisme er historisk analyserende og rettet mod frigørelse og udvidet demokrati. Marx' analyser af kapitalisme og samfund udgør én af inspirationskilderne hertil, men ikke ukritisk, dogmatisk reproducerende, men som almene input der nødvendigvis må bearbejdes gennem analyser af den aktuelle historiske situation. Som en af Birger Steen Niensens primære inspirationskilder, den tyske kritiske teoretiker, Oskar Negt, har fremhævet, rummer Marx' historisk funderede teoriudvikling midlerne til sin egen fornyelse, givet dens vægt på den historiske udvikling og erfaringerne herfra. Det er det, Birger Steen Nielsen giver et bud på, idet han heri også trækker på en række andre teoretikere. Primært inden for den tyske kritiske teoretiske tradition, hvor det især er Theodor Adorno, Oskar Negt, Rudolf zur Lippe og Regina Becker-Schmidt, som refereres. Han trækker dog også på andre for emnet relevante teoretikere såsom Naomi Klein og Vandana Shiva.

Birger Steen Nielsen er ikke økonom, men funderet i kritisk teoretisk samfundsteori. Bogens ærinde er derfor ikke at bidrage til fagøkonomiske diskussioner vedrørende, hvordan økonomien kan nytænkes og reguleres, så den medtænker miljø og bæredygtighed. Miljøøkonomi, økologisk økonomi, trivselsøkonomi m.v. berøres kort undervejs, men fokus er mere grundlæggende på økonomien som samfundsmæssig institution, der under kapitalismen dominerer alle dele af samfundet og som hverken socialt eller naturmæssigt er bæredygtig. Som sådan kan man godt sige, at den i forhold til tidens mange spændende diskussioner af økonomi med dens fokus på kapitalismen retter lyset mod 'elefanten i rummet'.

Med Karl Polanyi går Birger Steen Nielsens basale kritik af kapitalismen på, at økonomien er blevet udskilt (disembedded) fra levesammenhængene, hvorved den ikke blot ignorerer en række væsentlige forhold i livet, samfundet og naturen, men samtidig også sætter økonomien udenfor civilsamfundets demokratiske indflydelse. Vores demokratiske institutioner kan forsøge at reducere miljødelæggelserne, men med kapitalismens vækstdynamik sætter vi til på gyngerne, hvad vi har sparet på karussellen. Hvad angår vækstdynamikken behandler Birger Steen Nielsen ikke kun det forhold, at virksomhederne på det kapitalistiske marked tvinges til at vækste for at undgå at blive udkonkurreret og gå til. Det er kapitalismens indbyggede logik at stræbe efter kapitalakkumulation, og i det større perspektiv drives væksten af jagten på nye markeder, når de hidtidige markeder er ved at være udtømte og risikerer at bringe kapitalakkumulationen i krise. Birger Steen Nielsen redegør for kapitalismens historiske udvikling gennem denne vækst-krise-vækst bevægelse. Neoliberalismen behandles særligt grundigt med den hovedpointe, at nok er den blevet svækket som ideologi inden for de seneste år, men den er blevet grundigt institutionaliseret og har derfor fortsat stor indflydelse på vores praksisser og vilkårene for bestræbelser på at fremme bæredygtig omstilling.

Bogens titel 'Vækstparadigmet ved vejs ende' kunne indikere, at Birger Steen Nielsen med den tætte kobling mellem vækst og kapitalisme også forudser kapitalismens snarlige endeligt. Undervejs i bogen er han dog mere forsigtig i vurderingen heraf. Således skriver han: "Selv om kapitalismen næppe kan stabilisere sig på basis af et nyt vækstgenererende akkumulationsregime (en grøn kapitalisme), så kan den meget vel bevæge sig i autoritære retninger med dirigistiske markedsøkonomier" (p. 315) og "Kapitalisme er aldrig én ubrydelig formation, og det er et åbent spørgsmål, hvilke bevægelsesretninger og muligheder, der i den nuværende store transformation, den overgangstid vi befinder os i, sættes i gang – og kan sættes i gang" (p. 316).

Med sin radikale systemkritik kan Birger Steen Nielsens orientering godt ses som revolutionær. Men han er ikke revolutionær i den forstand, at han betragter kapitalismen som én stor blok, som først må ryddes af vejen før den store bæredygtige omstilling kan påbegyndes. Hele vejen gennem bogen og dens historiske analyser fremhæver han, at kapitalismen er et komplekst socialt forhold, indenfor hvilket modstand og begrænsning af dens socio-kulturelle indflydelse er mulig. Hvad disse muligheder aktuelt består i, og hvad der måske på sigt kan føre til et paradigmeskift, udgør bogens andet hovedtema under overskriften 'nye begyndelser'.

De nye begyndelser handler overordnet set om at tilbageerobre økonomien, så den igen bliver forankret i vores levesammenhænge og som sådan vil kunne forvaltes gennem demokratiske processer. Inspireret af Rudolf zur Lippe, argumenterer Birger Steen Nielsen i den forbindelse for at anerkende og fremme 'plurale økonomier'. Plurale økonomier handler om alle de aktiviteter, der væsentligt bidrager til at opretholde og gendanne livet, som i vidt omfang ikke ses og anerkendes som former for økonomi. 'Commons' er et andet nøglebe-

greb. Kapitalismens disembedding af økonomien tog form af en indhegning af commons, og med Vandana Shiva handler de nye begyndelser for Birger Steen Nielsen om 'reclaiming the commons.' Det handler alment om, hvordan og af hvem fælles anliggender varetages. Historisk har commons haft karakter af lokale fællesskaber, men kan også forstås bredere og udvikles under vores nuværende moderne betingelser. Birger Steen Nielsen lægger derfor vægt på praktiske eksperimenter med commons som socialitetsform, som alternativ til både stat og marked. Det handler om at udvikle alternativer til kapitalens og statens ressourceoptimeringslogik gennem "at afprøve og udvikle andre måder at arbejde og være sammen på, andre måder at skabe økonomi og være samfund på, andre former for sameksistens på tværs af kultur og forskellige historiske traditioner" (p. 404). De nye begyndelser kan ses som en mangfoldighed af bestræbelser i den retning. Den amerikanske miljøforkæmper har beskrevet disse igangværende bestræbelser som 'The movement with no name', fordi de ikke har nogen ledelse og samlende organisation. Birger Steen Nielsen er til dels fortalende for en sådan mangfoldighedsstrategi, men advarer samtidig imod deres fragmentariske og serielle karakter. De har brug for at være eksemplariske dele af 'et samlet fælles tæppe'; en åben fælles vision for en alternativ fremtid.

Den strategiske grundtanke er at styrke og udvikle sådanne nye alternative begyndelser gennem en udvidelse af demokratiet. Ikke blot demokratiet i dets vanlige parlamentariske form, men i særdeleshed som reel involvering af borgerne i fælles anliggender. Ikke blot som vanlige korte arrangementer, hvor borgerne kan kommentere ekspertdrevne forslag, men som fortløbende sociale-kulturelle læreprocesser. Den store bæredygtige omstilling ses ikke blot som et praktiske materielt anliggende med demokratisk beslutningstagen, men i høj grad også som en folkelig social læring og politiske dannelsesproces. Det vil række langt videre end opfordringerne til, at vi som individuelle forbrugere handler grønt. Det vil være fælles processer om fælles anliggender, med de dilemmaer og brydninger det vil indebære, men også processer der vil fremme ansvarliggørelse, håb og bæredygtig dannelse. Birger Steen Nielsen benytter ikke begrebet 'folkelig', hvilket sikkert hænger sammen med, at han er påpasselig med at benytte begreber, som er blevet benyttet på måder, som han tager afstand fra. Det kan alligevel undre, at han ikke refererer til den danske folkeoplysningstradition. Dens idégodt og oprindelige pædagogiske virkemåde som spørgende og understøttende deltagelse og læring i relation til fællesanliggender minder i høj grad om Birger Steen Nielsens vision for, hvordan vi i samfundet i dag, kunne fremme sociale og kulturelle læreprocesser som en praksisrettet og dannelsesorienteret del af den store omstilling.

Set i forhold til miljøbevægelsen i Danmark er hverken Birger Steen Nielsens kapitalisme- og vækstkritik eller hans alternative strategi helt ny. Miljøorganisationen NOAH, som ligesom det nye venstre voksede ud af ungdomsoprøret i slut 60'erne, har gennem hele dens historie argumenteret imod kapitalismens blinde, eksponentielle vækst, ligesom den har arbejdet med at mobilisere folk i lokale forandringsprocesser. Ikke blot NOAH, men miljøbevægelsen som

helhed, har om nogen arbejdet med en åben mangfoldighedsstrategi. Det overflødiggor på ingen måde Birger Steen Nielsens grundige analyser og talrige pointer, men erfaringerne herfra kunne have været værdifulde at få med. Birger Steen Nielsen lægger op til at vejene frem må være mangfoldige, kritiske, men også selvkritiske. Og netop selvkritisk kunne man spørge, hvorfor hverken NOAH, miljøbevægelsen som helhed, eller Birger Steen Nielsens aktionsforskningsprojekter har haft større gennemslag end de har haft? Hvorfor har borgerne ikke i højere grad involveret sig i lokal bæredygtig omstilling? Birger Steen Nielsen berører ganske vist klimaforståelsen og magtesløsheden. Det sker imidlertid kun perifert og uden grundige analyser af erfaringerne af barriererne for en bredere involvering af borgere i de nye alternative begyndelser til en bæredygtig varetagelse af fællesvæsenet. Det kan måske virke utaknemmeligt at betone mangler i en så omfangsrig og tæt bog, som der her er tale om. På den anden side er det ærgerligt, at Birger Steen Nielsen med hans baggrund og dybe indsigt i tysk kritisk teori, undlader at anlægge et socialisationskritisk perspektiv på vækst- og bæredygtighedsproblematikken. Subjektivitet er, som Rudolf zur Lippe har formuleret det i en artikel i en antologi redigeret af Birger Steen Nielsen og Elo Nielsen, en objektiv faktor. Subjektivitetsdannelsen under senkapitalismen omfatter ikke kun bevidstheden, men også formningen af vores selvidentitet, drifter, socialitetsformer, selvregulering m.v. Det er selvfølgelig både komplekst og potentielt omfattende at gå nærmere ind i, men det er væsentligt at forstå, hvordan vi som individer ikke blot er underlagt et samfundssystem med en blind, ikkebæredygtig vækst-dynamik, men også selv gennem vores liv i dette samfund er blevet en integreret del af det, og dermed en del af problemet. Som individer oplever vi os ikke som undertrykte, der længes efter frigørelse, men snarere som ambivalente, hvor vores miljøbevidsthed og ønsker om bedre liv modarbejdes af vores behov som kulturelt frisatte individer for øget forbrug til opbygning og stabilisering af vores skrøbelig selv samt af vores travle, fortættede hverdagsliv, fyldt med lystdrevne aktiviteter. Klimaforståelse gennem blot at fortsætte med at leve det vante hverdagsliv er en oplagt lettere måde at håndtere ambivalensen på, end den aktive deltagelse i udviklingen af bæredygtige alternativer i et system, der ikke beforder sådanne bestræbelser, men tværtimod forsøger at nære forbruget og holde os udenfor indflydelse. En strategi med vægt på udvidet demokratisk deltagelse i sociale-kulturelle forandrings- og læreprocesser må adressere disse subjektive dynamikker. Den må anskueliggøre alternativer der rummer løfter som opleves som attraktive og realistiske, og hvis skridt forekommer overkommelige. Det er ikke i uoverensstemmelse med Birger Steen Nielsens arbejde med fremtidsværksteder og hans betoning af vigtigheden af at arbejde med håb. Men der skal måske også mere og andet til end det, hvis det skal lykkes. Det kunne en dybere analyse af den subjektive faktor som del af problemet samt overvejelser om, hvor der kan tages højde for den, have bidraget til.

Bogens 471 tætskrevne sider er en stor mundfuld at komme igennem. Dens længde skyldes først og fremmest opbygningen med hele 52 siders indføring i bogen samt 11 'mellemspil'-kapitler, hvori allerede behandlede temaer uddy-

bes. Da Birger Steen Nielsen samtidig skriver omhyggeligt, vil man – hvis man læser bogen fra ende til anden – opleve mange gentagelser. Det er imidlertid oplagt muligt at læse bogen selektivt. Det egner bogen sig fint til, om end man skal være opmærksom på, at bogen rummer utroligt mange temaer, facetter og pointer som ikke er med i denne anmeldelse, og som man så risikerer at gå glip af. Så en nærmere læsning er bestemt anbefalelsesværdig.